

نقد تکوینی پرده نقاشی هجران شماره یک، اثری از حبیب‌الله صادقی

چکیده

تابلوی هجران شماره یک، اثر حبیب‌الله صادقی، بهمن‌ماه ۱۳۶۸ در ابعاد ۲۶۰ در ۱۴۰ سانتی‌متر و در کادری مستطیلی-افقی اجرا شد و تکنیک این اثر، میکس‌مدیاست. نوشتار حاضر بر آن است، با استفاده از روش نقد تکوینی به مطالعه پرده نقاشی هجران شماره یک اثر حبیب‌الله صادقی - به‌مثابه متنی تصویری بپردازد. در این روش نقد، به جای پرداختن به متن نهایی، مراحل تکوین متن، مورد بررسی قرار می‌گیرد. از این رو، به واسطه پیگیری عناصر و مستندات پیشامتنی و بررسی روابط میان آن‌ها با متون پیرامونی اعم از پیرامتن، فرامتن و پیش‌متن، علاوه بر شناسایی علل و عوامل دگرگونی پیشامتن‌های یک متن، فرآیند آفرینش و تکوین آن، بازسازی می‌شود. موضوعی که در این پژوهش، مطرح شده‌است، چگونگی فرآیند تکوین و آفرینش پرده نقاشی «هجران شماره یک» و عناصر برون‌متنی و درون‌متنی اثرگذار در شکل‌گیری این اثر است. لذا پس از تبیین روش نقد تکوینی، پرده نقاشی هجران از حبیب‌الله صادقی بر مبنای الگوی نقد تکوینی، مورد تحلیل قرار گرفت. با تشریح روابط میان عناصر پیرامتنی، فرامتنی، پیش‌متنی و پیشامتنی، هم‌چنین رفتار تکوینی نقاش، مشخص گردید که در تکوین این تابلو، نقاش از اتود و اسکیس استفاده نموده‌است. به علاوه، این متن متأثر از دو پیرامتن رحلت امام و عناصر نگارگری است. از سوی دیگر، پیگیری عناصر پیشامتنی این اثر، بیان‌گر تأثیر «اسطوره هدف» بر سبک خلق عملی این تابلوی نقاشی است. این پژوهش از منظر هدف، بنیادی و از جهت روش، توصیفی-تحلیلی است که داده‌های آن به شیوه اسنادی و گفت و گوی حضوری جمع‌آوری شده‌است.

اهداف پژوهش:

۱. تبیین کاربرد نقد تکوینی در مطالعه آثار نقاشی.
۲. شناسایی فرآیند تکوین پرده نقاشی «هجران شماره یک» از حبیب‌الله صادقی.

سوالات پژوهش:

۱. فرآیند تکوین و آفرینش پرده نقاشی «هجران شماره یک» چگونه است؟
۲. کدام عناصر برون‌متنی و درون‌متنی در فرآیند تکوین آن، اثرگذار بوده‌اند؟

کلیدواژه‌ها: نقد تکوینی، فرآیند خلق، پیشامتن، پرونده تکوینی، حبیب‌الله صادقی.

نقد تکوینی یا نقد جنین‌شناسی^۱، یکی از روش‌های نقد نو است که در دههٔ هفتاد، به‌واسطهٔ کاربرد واژهٔ پیشامتن^۲ توسط ژان بلمن-نوئل^۳ به‌طور رسمی پدیدار و اولین مورد اصطلاح دقیق آن در ۱۹۷۹ بر روی جلد کتابی از انتشارات Flammarion باعنوان تلاش‌های نقد تکوینی منتشر شد. خاستگاه این نقد، همانند دیگر نقدهای نوین از جمله نقد بینامتنی و نقد فرمالیستی، ادبیات است. آن‌چنان که موضوع آن، ابتدا متون نوشتاری و نسخه‌های خطی^۴ نویسندگان قرن هجدهم به بعد بوده‌است. سپس، به‌واسطهٔ الگوی روشمند خود، به متون تصویری نیز راه‌یافت. موضوع این نقد، پرسش دربارهٔ عمل آفرینش و چگونگی تکوین متن است و اثر یا متن را درحالی‌که در مرحلهٔ تولد و پیدایش است، مورد مطالعه قرار می‌دهد. در این روش نقد، پژوهش‌گر تکوینی برای دست‌یافتن به مطالعهٔ دقیق فرآیند تکوین یک متن یا اثر، می‌بایست مستندات و اطلاعات مرتبط با پیدایش آن، هم‌چنین عوامل و عناصر اثرگذار بر دگرگونی‌های پیشامتنی را جمع‌آوری کند. بررسی این موضوع در سه گسترهٔ پیرامتن^۵، فرامتن^۶ و پیش‌متن، صورت می‌پذیرد. سپس مجموعه مدارک گردآوری‌شده، بر مبنای ترتیب زمانیشان مرتب می‌شوند تا نه‌تنها اعتبار مستندات، افزون یابد، بلکه کار بازسازی مراحل آفرینش اثر میسر گردد. در مرحلهٔ بعد، بر مبنای میزان و کیفیت مستندات باقی‌مانده از متن یا اثر و اطلاعات پیرامتنی، فرامتنی و کمیت مدارک پیش‌متنی و پیشامتنی، دگرگونی‌های صورت‌گرفته در مسیر آفرینش هنری یا ادبی ترسیم می‌شود. دسته‌بندی گونه‌های متنی، الزاماً برگرفته از منتقدان تکوینی نیست، بلکه حاصل تلفیق عناصر نقد تکوینی و ترامنتیت ژرار ژنت است. به بیانی روشن‌تر، در بخشی از روش کار تکوینی که به دسته‌بندی اسناد و مدارک پیشامتنی اختصاص دارد، از الگوی روابط ترامنتیت ژنت، استفاده شده‌است. اما تعاریف این گونه‌های متنی با آن‌چه در بینامنتیت، تبیین شده‌است، متفاوت و در راستای اهداف نقد تکوینی است.

در بخش پیشینهٔ پژوهش، تنها کتاب موجود به زبان فارسی که به این موضوع پرداخته‌است، نقد تکوینی در هنر و ادبیات به سال ۱۳۸۸، نوشتهٔ آقایان بهمن نامور مطلق و الله‌شکر اسداللهی است. در این کتاب، با استفاده از ترامنتیت ژنت به بررسی امکان استفاده از این نقد در مطالعهٔ آثار ادبی و هنری پرداخته شده‌است. کتاب دیگری که در فصل دهم خود به صورت اجمالی به معرفی این نقد پرداخته، نقد ادبی در سدهٔ بیستم^۷ نوشتهٔ ایو تادیه، ژان^۸ به سال ۱۳۷۷ است. منیژه کنگرانی در مقاله‌ای با عنوان نقد تکوینی گرنیکا با استفاده از نقد تکوینی به ترسیم فرآیند تکوین و آفرینش تابلوی گرنیکا از پیکاسو پرداخته‌است. بررسی عناصر پیرامتنی این اثر، تأثیر ریشه‌های اسپانیایی پیکاسو در ترسیم المان‌های تصویری سر گاو و اسب در این تابلو، هم‌چنین نقش عناصر و بن‌مایه‌های کلاسیک و سمبل‌ها در راستای نمایش سرگذشت غم‌انگیز یک ملت را نشان می‌دهد. از سوی دیگر، او به این نتیجه می‌رسد که

Critique génétique^۱

Avant-texte^۲

Jean Bellemin-Noël^۳

Manuscrit^۴

Para-texte.^۵

Meta-texte^۶

La critique littéraire au XXe siècle^۷

Jean-Yves Tadié^۸

عنصر پیش‌متنی این اثر، تابلوی چهره کریمه جنگ از روبنس^۹ بوده است. سجاد باغبان ماهر در مقاله خود با عنوان نقد تکوینی اثری از نگارگری معاصر ایران، پرده نقاشی از سعید معیری‌زاده با نام جامه‌های کاغذین را برمبنای الگوی تحلیل تکوینی، بررسی نمود. او این‌گونه نتیجه‌گیری کرده‌است که پیشامتن اصلی این تابلو، اسکیس‌هایی است که متأثر از تابلوی پیکره زن نشسته از مکتب اصفهان است. هم‌چنین، در دگرگونی‌های عناصر پیشامتنی، عواملی هم‌چون، سفر مطالعاتی هنرمند به آلمان و آشنایی او با هنر مدرن، شرکت در اولین بینال نگارگری، آشنایی با زیباشناسی هگل، شیفتگی نقاش به‌واسطه نقاشی ایرانی، اندیشه مولانا جلال‌الدین بلخی و تأثیر بی‌تی از غزلیات مولانا اثرگذار بوده است.

از میان مطالعات ارزشمندی که در کشورهای اروپایی، آمریکا و کانادا، در قلمرو این نقد، صورت پذیرفته‌است، می‌توان به مقاله‌ای از لویی هی^{۱۰}، با نام "Critiques de critique génétique" به سال ۱۹۹۴ و مقاله‌ای از ژان لوئی لبراو، با نام "La critique génétique : une discipline nouvelle ou un avatar moderne de la philologie ?" به سال ۱۹۹۲ اشاره کرد. هم‌چنین آلموت گرزویون در کتاب خود در ۱۹۹۴ با نام *Eléments de critique génétique*^{۱۱} که از مهم‌ترین منابع نقد تکوینی است، به گونه‌ای روش‌شناسانه و با محوریت قرار دادن «متن دست‌نویس» به موضوع این نقد پرداخته و تلاش می‌شود تا به الگوی تحلیل آثار نوشتاری، دست یابد. پژوهش حاضر بر مبنای ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. اما بر اساس هدف پیش‌رو، بنیادی است که متناسب با مورد مطالعاتی انتخاب‌شده، در تحلیل آن از هر دو دسته بنیادی-تجربی و بنیادی-نظری استفاده شده‌است. شیوه گردآوری داده‌های این نوشتار، به‌صورت کتابخانه‌ای و از طریق مراجعه به کتابخانه و فیش‌برداری، هم‌چنین از طریق گفت‌وگوی حضوری با هنرمند، بوده‌است.

نتیجه‌گیری

در این مقاله تابلوی هجران شماره یک از حبیب‌الله صادقی به مثابه متنی تصویری مورد مطالعه قرار گرفت و از طریق تحلیل تکوینی، فرآیند تکوین و شکلگیری آن ترسیم‌گردید. به علاوه مستندات پیشامتنی آن شناسایی و عناصر تأثیرگذار بر تحولات و دگرگونی‌های آن، تبیین‌گردید. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که فرآیند تکوین و پیدایش این پرده نقاشی، از اسکیس و اتود استفاده شده است. این در حالی است که پیشامتن‌های تابلوی مذکور توسط هنرمند، از بین رفته است. اما وجه تمایز این پرده نقاشی با آثار مشابه خود که فاقد مستندات پیشامتنی هستند، این است که خالق اثر در قید حیات است. بدین معنی که او می‌تواند علاوه بر بازسازی مراحل آفرینش اثر، اطلاعات ارزشمندی درباره تکوین آن در اختیار منتقد تکوینی قرار دهد. این مسأله اهمیت نقد تکوینی را در مطالعه فرآیند آفرینش و تکوین هنری روشن می‌سازد. از سوی دیگر مشخص‌گردید، منشأ و خاستگاه شکل‌گیری این اثر، رحلت امام است. برمبنای مطالعات صورت‌پذیرفته، اصلی‌ترین عنصر پیرامتنی این تابلوی نقاشی،

^۹ Peter Paul Rubens

^{۱۰} Louis Hay

^{۱۱} . نقدهای نقد تکوینی

^{۱۲} . نقد تکوینی: رشته‌ای جدید، یا تحولی مدرن از زبان کاوی

^{۱۳} . عناصر نقد تکوینی

علقه و پیوند عاطفی میان نقاش و امام راحل بوده است. بنابراین رحلت ایشان و اثرات روحی و روانی که پس از این اتفاق، هنرمند را دچارمی‌سازد، زمینه‌ساز تکوین و شکل‌گیری المان‌های بصری این تابلو است. در کنار این موضوع، تأثیرپذیری نقاش از نگارگری، دیگر عنصر اصلی پیرامنی این اثر است. به‌علاوه تنها پیش‌متن این اثر، پیش‌متنی مؤلفی است و آن، تابلوی نقاشی آبرنگی با عنوان هجران شماره دو است، که حدود هشت ماه پیش از این تابلو، خلق شده است.

منابع:

- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۸۴). شیوه‌های مختلف نقد هنری، چاپ اول، تهران: سوره مهر.
- احمدی، بابک. (۱۳۸۷). ساختار و تأویل متن، جلد اول، تهران: نشر مرکز.
- اسداللهی، الله‌شکر. (۱۳۸۶). «روش نقد تکوینی در ادبیات»، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، شماره ۷، ۹۳-۱۱۴.
- افسرینان، ایمان. (۱۳۸۹). «بی‌ینال قدرت»، حرفه هنرمند، شماره ۳۵، ۱۴۲-۱۵۷.
- باغبان ماهر حکم‌آباد، سجاد. (۱۳۸۶). «نقد تکوینی اثری از نگارگری معاصر ایران»، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، شماره ۷، ۱۳۶-۱۵۱.
- تادیه، ژان-ایو. (۱۳۷۷). نقد ادبی در سده بیستم، ترجمه محمد رحیم احمدی، چاپ اول، تهران: سوره.
- دروش فرانسوا و دیگران. (۱۳۸۰). «داستان پیدایش نسخه و نسخه‌شناسی»، ع. روح‌بخشان، نامه‌ی بهارستان، شماره اول، ۵۷-۶۶.
- کشمیرشکن، حمید. (۱۳۹۴). هنر معاصر ایران، چاپ نخست، تهران: مؤسسه فرهنگی پژوهشی چاپ نظر.
- کنگرانی، منیژه. (۱۳۸۶). «نقد تکوینی گرنیکا»، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، شماره ۷، ۱۱۵-۱۳۵.
- گودرزی، مصطفی و دیگران. (۱۳۸۷). خیال شرقی، تهران: فرهنگستان هنر.
- نامورمطلق، بهمن؛ اسداللهی‌تجرق، الله‌شکر. (۱۳۹۱). نقد تکوینی در هنر و ادبیات، چاپ دوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- نامورمطلق، بهمن. (۱۳۹۵). بینامتنیت از ساختارگرایی تا پسامدرنیسم، تهران: انتشارات سخن.
- نامور مطلق، بهمن. (۱۳۸۶). «نقد تکوینی در هنر»، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، شماره ۷، ۹۳-۱۱۴.
- Biasi, P. (۲۰۰۰). *La génétique des textes*, Paris, Nathan, coll. ۱۲۸.
- Biasi, P. (۲۰۱۵). *Génétiq ue des arts plastique, Littérature, Vol. ۲, N. ۱۷۸, p. ۶۴-۷۹.*
- Beugnoot, B. (۲۰۰۳). *Territories Génétiques: Autour des Travaux de Louis Hay, Revue d'Histoire littéraire de la France, Presse universitaire de France, Vol. ۱۰۳, p. ۲۵۹-۲۶۵.*
- Alignement monolingue avec recherché de déplacements pour . (۲۰۰۹). Bourdaillet, J *la critique génétique, TAL. Vol. ۵. N. ۱.*
- Genette, G. (۱۹۸۲). *Palimpsestes: littérature au second degré*, Seuil, Paris.
- Grésillon, A. (۲۰۰۷). *La critique génétique: origines, méthodes, théories, espaces, frontières*, Veredas, N. ۸, P. ۳۱-۴۵.

Grésillon, A. (2016). Éléments de critique génétique Lire les manuscrits modernes, CNRS, Paris.

Herschberg Pierrot, A. (2010). Chemin de l'oeuvre, Genesis, No. 30, P. 87-108.

Hurlebusch K. (1997). Compte-rendu; Éléments de critique génétique. Lire les manuscrits modernes, Genesis, N°1, p. 161-162.

Lebrave, J. (1992). La critique génétique: une discipline nouvelle ou un avatar moderne de la philology? Genesis, No 1.

LeMen, S. (2004). Présentation, l'oeuvre d'art en devenir. Chemain faisant (prés parés), Genesis, No. 24, P.7-19.

Mittérand, H. (1989). Critique génétique et histoire culturelle. In Louis Hay (sous la dir. De), La Naissance du texte, Paris, José Corti.

www.sadeghi.gallery